

Поради для вчителів початкової школи, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами

Практичний психолог
Гарасим Г.В.

Поради вчителям ЗОШ, які навчають дітей з порушенням інтелекту (з легкою розумовою відсталістю)

1. Підготувати дітей класу до того, що поряд із ними навчатиметься учень з особливими освітніми проблемами:

- Створити в класі демократичне середовище, налагоджувати між учнями дружні стосунки, щоб розумовідсталі діти почувалися себе членами колективу;
- Привчати здорових дітей допомагати (в разі потреби) опікувати розумово відсталих однолітків;
- Присікти зневажливе ставлення до дітей з обмеженими можливостями.

2. Перед прийомом до класу дитини з легкою розумовою відсталістю детально ознайомитися з його анамнестичними даними. З цією метою поспілкуватися з батьками дитини; вивчити медичні довідки; усвідомити, в чому полягає першопричина (пологова чи післяпологова травма, хвороба в ранній період, вплив медикаментів тощо)

3. Вивчити спеціальну медичну та педагогічну (дефектологічну) літературу з метою з'ясування впливу ушкоджень (пологові травми, хвороби, психічні захворювання тощо) на процеси навчання та розвитку. Детально вивчити особливості розвитку психічних процесів дитини з легкою розумовою відсталістю (стан пам'яті, уваги. Мислення, темп роботи, працездатність, прояви поведінки, стан емоційно-вольової сфери тощо)

4. Ознайомитися з сучасними педагогічними підходами і методиками, які застосовуються у спеціальних школах під час навчання дітей з легкою розумовою відсталістю. Необхідно в школі мати навчальні програми (відповідного класу). Щоб мати уявлення, якими завданнями вміннями та навичками мають оволодіти розумово відсталі діти на кінець навчального року.

5. На кожну дитину з обмеженими можливостями необхідно скласти індивідуальний навчальний план (враховуючи складність дефекту)

6. Знаючи специфічні особливості психічних процесів розумово відсталих дітей, коригувати їх у процесі навчання; враховувати під час навчання; враховувати під час планування діяльності.

- Розумово відсталі діти зазвичай мають слабку пам'ять, тому матеріал треба подавати невеликими «дозами» і звертати увагу на багаторазове повторення вивченого матеріалу. З цією метою урізноманітнювати прийоми і види робіт на закріплення вивченого матеріалу, застосовувати дидактичні ігри і лише після засвоєння цього матеріалу давати складніший новий матеріал.
- У розумово відсталих дітей порушено активну увагу. Треба застосовувати наочний матеріал для її активізації, чергувати види діяльності (більш складні завдання чергувати з легшими).
- У розумово відсталих дітей переважає конкретно-наочне мислення. На нього й треба спиратися у складанні навчального матеріалу. Для цього слід застосовувати зрозумілу яскраву наочність (предметні картинки, рахунковий матеріал, малюнок-схему до задачі тощо.)
- Діти з легкою розумовою відсталістю мають знижені темп роботи та працездатності. Значить, для них необхідно зменшити обсяг завдань та їх кількість. А складність має бути доступною. Для цього дітям можна давати індивідуальні картки із завданням відповідної складності та перфокарти, в які треба лише вставити відповідну орфограму або числову відповідь (і зовсім немає необхідності переписувати це завдання в зошит, якщо дитина має слабкі чи недостатні навички письма)
- Діти з легкою розумовою відсталістю зазвичай не мають достатніх навичок самостійної роботи. Потрібен постійний контроль за виконанням ними завдання (щоб вони не втрачали уваги та напряму діяльності)
- Діти з обмеженими розумовими можливостями потребують неодноразового повторення вчителем інструкції щодо виконання того чи іншого завдання. Тому вчитель має переконатися, як і наскільки точно учень зрозумів, чого від нього вимагають, і лише після цього дозволити виконати завдання. В разі потреби, слід дати учневі додаткові пояснення щодо виконання завдання.
- Уміти підтримувати в дитини впевненість у своїх силах, прагнення до пізнавальної діяльності; запобігати різним змінам у психічній діяльності, поведінці та загальному стані дитини та адекватно реагувати на них.

Методичні рекомендації

щодо особливостей організації навчання, комплексної реабілітації, створення передумов для соціалізації дітей дошкільного та шкільного віку в умовах інклюзії

Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей. Інклюзивне навчання базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання.

Основними завданнями інклюзивного навчання є:

- здобуття дітьми з особливими освітніми потребами освіти відповідного рівня у середовищі здорових однолітків відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти;
- забезпечення різнобічного розвитку дітей, реалізація їх здібностей;
- створення освітньо-реабілітаційного середовища для задоволення освітніх потреб учнів з особливостями психофізичного розвитку;
- створення позитивного мікроклімату у загальноосвітньому навчальному закладі з інклюзивним навчанням, формування активного міжособистісного спілкування дітей з особливими освітніми потребами з іншими учнями;
- забезпечення диференційованого психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами;
- надання консультативної допомоги сім'ям, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, залучення батьків до розроблення індивідуальних планів та програм навчання.

Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами забезпечують працівники психологічної служби (практичні психологи, соціальні педагоги) загальноосвітніх навчальних закладів спільно з педагогічними працівниками, які здійснюють навчально-виховний процес у класах з інклюзивним навчанням.

Проведені фахівцями соціально-психологічні дослідження підтверджують переваги інклюзивної освіти, а саме:

- 1) програми інклюзивної освіти надають можливість дітям і учням з вадами взаємодіяти зі звичайними дітьми, спостерігати за ними, наслідувати їх, отримувати такий соціальний досвід, як і їхні здорові товариші;
- 2) спільне навчання стає корисним і для дітей без вад, оскільки вони з раннього віку стають чутливими та толерантними до потреб інших, вміють позитивно сприймати не схожих на них людей, у них виявляється вища соціальна відповідальність, більша впевненість у собі, що сприяє їх особистісному розвитку;
- 3) усі діти в системі інклюзивної освіти отримують підтримку і досвід того, що кожна людина може долати труднощі і перешкоди і, таким чином, досягати значних успіхів.

Основним завданням педагогічного процесу в контексті інклюзивної освіти має стати створення особливої установки щодо «особливої дитини», а саме: в освітньому закладі має домінувати не жаль до такої дитини, а турбота, емпатійність, чуйність і тактовна взаємодія, з одного боку, а з іншого – ставлення до неї як до рівноправного члена колективу.

Здійснення інклюзивної освіти потребує організації належного психолого-педагогічного супроводу усіх учасників освітнього процесу: дітей та дорослих – фахівців різних напрямків, батьків, адміністрації.

Така робота повинна бути спрямована на створення умов, які забезпечуватимуть підвищення автономності і соціальної активності дітей, розвиток інтелектуальних процесів, формування ціннісних установок, що відповідають психічним і фізичним можливостям дитини. Базуючись на особистісному і системно-орієнтованому підході, такий супровід повинен являти собою комплексну систему всебічної, динамічної, корекційної і розвивальної допомоги у відповідності з віковими та індивідуальними потребами дітей та учнів.

Основні принципи організації психолого-педагогічного супроводу дітей у системі інклюзивної освіти:

- пріоритет інтересів і потреб дітей та учнів;
- неперервність супроводу;
- мультидисциплінарність.

Психологічна та соціально-педагогічна робота з «особливою дитиною» має спрямовуватися на досягнення головної мети – підготувати її до самостійного життя. Але потрібно слідкувати, щоб допомога та підтримка під час навчання не перевищувала необхідну, інакше дитина стане занадто залежною від неї. Щоб забезпечити загальний успіх справи, слід з повагою ставитись до всіх і вдумливо та наполегливо працювати на користь дитини. Інклюзивне навчання та виховання дітей з особливими потребами ставить перед освітнім закладом два серйозних запитання: «Як допомогти їм нормально розвиватись?» і «Як звести до мінімуму можливі негативні наслідки сумісного навчання з іншими дітьми?».

У розв'язанні цих завдань в системі інклюзивної освіти вирішальну роль відіграє, насамперед, психологічна служба кожного конкретного закладу, оскільки саме вона володіє широким спектром психолого-освітніх проблем, які виникають у дітей, їх батьків, учителів та адміністрації.

Зокрема, практичний психолог і соціальний педагог сприяють розвиткові соціальних вмінь школярів, а також надають належну моральну підтримку сім'ям дітей, їхнім рідним і вчителям допомагає долати складні життєві ситуації. Шкільний психолог є експертом у проведенні як оцінювання розвитку, так і перспектив ситуації найближчого розвитку. Він розробляє індивідуальні або групові рекомендації, бере участь у розробці навчальних планів, здійснює психологічну підтримку батьків. Також психолог організовує процес спостереження за дітьми і їх оцінюванням з метою визначення сильних сторін учнів і сфер, де вони потребують підтримки. Він допомагає визначити чинники, які негативно впливають на здатність дітей до навчання і самоконтролю.

Суть діяльності шкільної психологічної служби полягає в супроводі дитини протягом її шкільного навчання, об'єднанні мети психологічної та педагогічної практики і фокусування на головному – особистості учня.

Основні напрями психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання:

1. Психопрофілактична та психокорекційна допомога дитині з особливими освітніми потребами.
2. Інформаційно-роз'яснювальна робота з педагогами і батьками.
3. Психологічне консультування батьків.
4. Створення сприятливого соціально-психологічного середовища через спеціальну підготовку педагогів та учнів конкретного класу.

Окрім того, важливими завданнями у роботі психологічної служби є:

- 1) Підбір діагностичного інструментарію, придатного для роботи з різними категоріями дітей відповідно до наявного дефекту розвитку;
- 2) уточнення змісту та методів корекційної роботи з дітьми, які мають особливі потреби, з урахуванням результатів психологічної діагностики;
- 3) впровадження комплексних корекційних стратегій, які б містили, крім навчання, ще й ігрові засоби та рекомендації щодо сімейного виховання.

З метою впровадження системи психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного і шкільного віку, які навчаються в умовах інклюзивної освіти, важливим є організація і здійснення комплексного підходу, реалізація якого передбачає поетапне впровадження інклюзивної освіти:

1. Психодіагностичний етап:

діагностика рівня розвитку дітей: виявлення індивідуальних особливостей психічного, фізичного, інтелектуального розвитку; рівня розвитку психічних процесів; діагностики соціальної зрілості, інтелекту, стилю взаємодії педагогів і батьків з дитиною;

тестування та анкетування педагогів та батьків на предмет готовності до здійснення інклюзивного навчання;

вивчення особливостей сім'ї, в якій виховується дитина;

психолого-педагогічне спостереження за особливостями соціальної взаємодії учнів у школах з інклюзивним навчанням.

2. Оформлення документації для здійснення психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими

потребами:

банку даних дітей відповідно до особливостей та наявних порушень;

індивідуальної картки психолого-педагогічного діагностування дитини (практичний психолог);

соціального паспорту сім'ї, в якій виховується дитина (соціальний педагог);

щоденника спостереження за дитиною в початковому закладі (класний керівник).

3. Розробка та затвердження індивідуальних програм навчання і розвитку з рекомендаціями для педагогів і батьків, розроблених за участі різних фахівців (лікаря, психолога, соціального педагога, педагога-дефектолога, учителя-логопеда).

4. Створення власної навчально-методичної та інформаційної бази, а саме:

банку даних навчальних і виховних програм;

механізму забезпечення отримання оперативної інформації про рівень здоров'я, навчання і розвиток дитини з особливими потребами.

5. Моніторинг результативності, який передбачає застосування наступних методів:

дидактичного – вивчення результативності різних сторін навчально-виховного процесу;

виховного – простеження ефективності виховного процесу, системи взаємостосунків його учасників;

управлінського – простеження за характером взаємостосунків на різних управлінських рівнях в

системах: «керівник – педагогічний колектив», «керівник – діти», «керівник – батьки», «керівник – зовнішнє середовище»;

соціально-психологічного – спостереження за системою колективно-групових взаємовідносин, за

характером психологічної атмосфери педагогічного колективу, психологічного стану дітей, батьків;

медичного – відстеження динаміки стану здоров'я дитини з особливими потребами.

6. Виявлення і прогнозування можливих проблем, серед яких можуть бути наступні:

виникнення опору новому середовищу з боку дитини, для зняття якого потрібно включати розробку додаткових освітньо-виховних ресурсів;

виникнення внутрішніх і зовнішніх конфліктів між педагогом і дитиною, педагогом і батьками внаслідок роботи із проблемою «особливої дитини».

7. Розробка шляхів корекції можливих негативних наслідків:

планування резерву часу для перегляду спланованих форм, методів, прийомів роботи з дітьми та їх батьками;

грунтовне пояснення батькам і педагогам переваг інклюзивної освіти;

реорганізація індивідуальних психолого-педагогічних програм супроводу дітей, які виявляють відповідні проблеми;

відстеження результативності впроваджених змін.

Для ефективного впровадження інклюзивної освіти психологічній службі школи важливо розробити та провести цикл психолого-педагогічних семінарів, присвячених особливостям роботи з дітьми з особливими потребами.

Методичні рекомендації

щодо здійснення психолого-педагогічного супроводу батьків дітей

з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти

Народження дитини з порушеннями в розвитку завжди є стресом для сім'ї. Дитина-інвалід обмежена в свободі і соціальній значимості. У неї дуже високий рівень залежності від сім'ї, обмежені навички взаємодії в соціумі. Проблема виховання і розвитку «особливої» дитини стає складною для сім'ї, батьки опиняються в психологічно непростій ситуації: вони відчують біль, горе, відчуття провини, часто впадають у відчай. Таким сім'ям необхідна комплексна психолого-педагогічна допомога. До роботи з сім'єю, що має дитину з особливими потребами, слід підходити з гуманістичних позицій, орієнтувати батьків на випереджаючу підготовку дитини до життя, виробляти у уміння мислити категоріями майбутнього, формувати позитивні перспективи її розвитку. До порушень адаптації таких дітей, що найчастіше зустрічаються, відносять «комплекс жертви», що виражається в апатії, відмові від відповідальності за себе і інших, безпорадності, зниженні самооцінки, і «комплекс знедоленості», для якого характерна звичка розраховувати лише на самого себе. Подібне емоційне самопочуття здійснює негативний вплив на душевне благополуччя як батьків, так і їх дітей, на їх стосунки з тими, що

оточують, і підсилює соціально-психологічні та особистісні конфлікти, спричиняє серйозні проблеми у навчанні і засвоєнні соціальних норм поведінки школяра.

Загальною для вчителів і для батьків є проблема толерантності. Сім'я багато в чому може допомогти школі. Проте дуже часто саме батьки сіють зерна ворожнечі, неприязні, навіть не помічаючи цього. Діти наслідують оцінки батьків, сприймають їх негативне відношення до інших людей, не таких як усі. Як показує досвід ворожнечею дорослих заражаються і діти. В зв'язку з цим цілеспрямовану роботу необхідно проводити з батьками учнів, роз'яснювати їм важливість виховання у дітей культури спілкування. Досить складно формувати толерантність у дітей, якщо цією якістю не володіють батьки, адже саме особистий приклад дорослих виховує у школярів відчуття пошани до інших людей, толерантність до інших поглядів.

Перевиховати батьків навряд чи зможе педагог, але вплинути на характер взаємин батьків з дітьми, відкоректувати їх дії по відношенню до дитини і інших людей можливо шляхом:

- виявлення труднощів, проблем взаємодії в сім'ї і підбір педагогічних засобів його регулювання;
- створення сприятливої атмосфери для встановлення контактів батьків і дітей при організації спільної діяльності.

Орієнтовною тематикою бесід з батьками може бути:

- Роль спілкування в житті дитини.
- Причини виникнення конфліктів у дітей.
- Як навчити дітей спілкуватися?
- Як навчити дитину розуміти інших людей?
- Виховання в дітей чуйності і уважності.
- Етика родинного спілкування.
- Виховання терпимого відношення до людей.

Оскільки формування особистості будь-якої дитини, у тому числі і з відхиленнями у розвитку, відбувається в першу чергу в сім'ї, то від характеру взаємовідносин батьків з дитиною залежить, наскільки адекватними будуть її контакти з соціальним середовищем. Виявлено, що більшість сімей з проблемними дітьми характеризуються різними типами дисгармонійного виховання та низьким рівнем спілкування. Практика свідчить, що відношення батьків до такої дитини іноді буває невірним: від повного ігнорування хворобливих симптомів до значного перебільшення цих симптомів, постановки власного діагнозу і панічною реакцією на нього. Тому, насамперед, при консультуванні батьків, потрібно врахувати не тільки характер захворювання дитини та її індивідуальні особливості, але й специфіку шкільної та сімейної ситуації.

Практика свідчить, що при народженні дитини з відхиленнями у розвитку її батьки стикаються з наступними проблемами:

суперечливі почуття до дитини;

відсторонення від дитини, передача відповідальності за дитину державним навчальним закладам;

в сім'ях, де крім дитини з обмеженими можливостями, є і інші, звичайні діти труднощі пов'язані з застосуванням різних методів виховання по відношенню до здорових і хворих дітей;

негативні тенденції в психічному стані батьків (матерів) проявляються в неадекватній поведінці – агресивність, роздратованість, нестриманість, недобррозичливість;

психологічна травмованість батьків, яка не дозволяє їм адекватно ставитись до проблеми народження хворої дитини.

Тут важливо врахувати, що подолати таку психологічну травму без втручання психолога та спеціальних психокорекційних заходів неможливо.

Важливим напрямком у роботі практичного психолога, соціального педагога, вчителів є робота з батьками «особливої» дитини. Батьки мають бути залучені працівником психологічної служби до організації корекційно-виховного процесу.

Оскільки розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки та потенційні можливості дитини, важливим є належна організація роботи мультидисциплінарної команди фахівців у навчальному закладі. Батькам необхідно надавати практичні поради щодо нагляду за дітьми, пояснення та рекомендації щодо вирішення повсякденних проблем, пов'язаних з вихованням, знайомство з досвідом інших батьків. Основні форми роботи з батьками в цьому напрямку – групова: проведення семінарів, консультацій, лекцій, зборів та ін. Одночасно взаємодія може організуватись і в індивідуальній формі (індивідуальні бесіди та індивідуальне

консультування).

Організація психологічного супроводу батьків при здійсненні інклюзивної освіти повинна спиратись на досвід спеціальної психології, яка пропонує роботу з батьками об'єднувати у два напрямки: освітньо-просвітницька робота з батьками усіх дітей;

психологічний супровід сімей, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку.

На етапі просвітницької роботи психологічна служба розкриває загальні проблеми психічного розвитку дітей з особливими потребами. Потрібно знайомити батьків з прийомами реагування на особливості поведінки як їх дитини, так і її однолітків. Окрім того, розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки та потенційні можливості дитини. Батькам необхідні практичні рекомендації по нагляду за дітьми, пояснення та рекомендації по вирішенню повсякденних проблем, пов'язаних з вихованням, знайомство з досвідом інших батьків, які успішно розв'язали подібні проблеми.

Слід враховувати, що особливості психологічного супроводу сімей полягають в тому, щоб сім'я сприймалася як єдиний, цілісний організм, який переживає проблеми психолого-педагогічного характеру, у зв'язку з чим допомога надається усій сім'ї, а не тільки дитині. Тут використовуються традиційні види діяльності психолога.

Головне завдання психолога, соціального педагога у роботі з сім'єю полягає в тому, щоб батьки з його допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, визначили можливі труднощі соціального розвитку, які виникають в певні вікові періоди, а також визначити свою роль в процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Окрім того, психолог повинен допомогти батькам в коректній і тактовній формі позбавитися від ілюзій в плані майбутнього дитини. Разом з тим психолог повинен посилити віру батьків у можливість і перспективу розвитку дитини, в те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний і особистісний розвиток дитини. За необхідності психолог здійснює корекцію психічного стану батьків. Завдання психолога полягає в профілактиці невротизації або психопатизації батьків (особливо мам та бабусь) шляхом організації системи надання індивідуальних консультативних послуг.

В рамках консультативно-корекційної допомоги батькам у розв'язанні проблем психолог може використовувати різні форми роботи, до яких належить:

1. Система тренінгових вправ, спрямованих на формування та розвиток почуття батьківської любові.
2. Психокорекційна робота з матерями, які виховують дітей з відхиленнями в розвитку.
3. Групові психокорекційні заняття «Гармонізація внутрісімейних відносин».
4. Письмові форми викладання проблеми – батьківські твори: «Моя проблема», «Мій життєвий шлях», «Історія життя моєї дитини».

Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, тому, що саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з обмеженими можливостями.